

Şevket Küçük hüseyin,

Selbst-und Fremdwahrnehmung im Prozess Kultureller Transformation. Anatolische Quellen über Muslime, Christen und Türken (13. – 15. Jahrhundert)

Wien 2011. [Kültürel Değişim Sürecinde Kendini ve Ötekini Algılamak. 13. ve 15. Yüzyılda Anadolu Kaynaklarında Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Türkler]. S. 483.

Bonn, Friedrich-Wilhelm Üniversitesi'nde Prof. Dr. Birgitt Hoffmann idaresinde yapılmış (2009) bir doktora çalışması olan bu eser, önemli bir konuya başarıyla eğilmekte ve Anadolu'nun 13. ve 15. yüzyıllar beşerî coğrafyasına, insanî münasebetlerin dinsel farklılıklardan gelen davranış özelliklerine ışık tutmaktadır. Diğerleri yanında konu şu ana kaynaklara dayanılarak işlenmiştir:

1. İbn Bibi, *el-Evamirü'l-alaiyye fi'l-umuri'l-alaiyye* (Selçuk-nâme). (Genel değerlendirme: s. 132-198).
2. Aksarayî, Moğollar zamanında Türkiye Selçukluları dönemine dair *Müsameretü'l-ahbar ve müsayeretü'l-ahyar*. (Genel değerlendirme: s. 199-248).
3. *Battalnâme, Danişmendnâme, Saltuknâme*. (Genel değerlendirme: s. 249-312).
4. Ahmed Eflakî, *Menakıbü'l-Arifin*. (Genel değerlendirme: s. 313-348).

Anadolu'nun İslâmlaştırılması ve Türkleşmesinin uzun bir süreç dahilinde ve en az üç yüz yıllık bir zaman diliminde gerçekleşmiş olduğu bilinmekte olup, bu gelişme dahilinde Anadolu giderek Bizans/Hıristiyan kimliğinden uzaklaşmaya ve tedrici bir şekilde Türk/İslâm dünyasına katılmaya başlamıştır. İçine girilen coğrafyanın dinî ve kültürel açıdan fevkalâde zorlu olduğu, yerli halkın kendilerini hıristiyanlığın en doğru yolunda (ortodoks) yer aldıkları iddiasındaki yüzyıllar öncesine varan asabiyetiyle karşı karşıya kalındığı unutulmamalıdır. Malazgird savaşı tarihi itibarıyla Ayasofya'nın 500 küsur, Osmanlı devletinin temelleri atıldığında 800, İstanbul fethedildiğinde ise neredeyse 1000 yaşında, bir başka deyişle mabedin hattâ daha Hz. Peygamber'in doğumundan çok daha öncelerden ayakta olduğunun hatırlanması bu konuda fazla bir şey söylenmesini gereksiz kılar. Çalışmada ifade edildiği üzere, böyle bir kültür dünyasını içine alarak eritmek, herhalde fatihlerin -ki bütün fatihler başlangıçta daima azınlıktadırlar- öngördükleri bir şey olamazdı ve Türkler'in yerli halk üzerinde belirli bir üstünlük elde edebilmeleri için 15. yüzyıla kadar beklemeleri icap etmiştir. Ancak Anadolu'ya göçenler de zaman içinde önemli değişikliklere uğradılar ve onlar da bir ölçüde âdeta temessül ettiler. Pek çokları göçebelikten yerleşik düzene geçti, konar-göçerlikten, savaşçı kitlesi olmaktan uzaklaştı, kabile asabiyeti gevşedi ve şehirlerde yerleşmeler yoğunluk kazandı. Yerel hanedanların oluşması bir sosyo-kültürel değişime katkıda bulundu. Bununla beraber, bu gelişmeler ve uzun zamanlar çoğunluk arzeden hıristiyan halkla kurulan çeşitli siyasî ittifaklar ve evlilik bağlarına rağmen Türk göçmenlerin içine girdikleri toplum içinde erimedi, cepheleşme veya uzlaşma havası içinde kültürel temaslar yol almakta, İslâmlaştırma ve Türkleştirme aralıksız olarak sürüp gitmekteydi. Güçlü çoğunluk azınlıktaki fatihleri eritip kendisine çeviremedi, ancak fatihler de bunun aksini yapma niyeti taşısalar bile, bunu gerçekleştirebilecek güçte olamadılar. Daha sonraki dönemlerde daha açık olarak gözleneceği üzere tek ve yekpare bir Türk/İslâm kitlesinden bahsetmek zaten mümkün değildi.

Yukarıda toplamaya çalıştığımız bu değerlendirmeleri yapan yazara göre Anadolu'da üç unsur söz konusudur:

1. Kültürel olarak İran etkisinde kalan şehirlerde yaşayan Müslüman ahali;
2. Yerli Hıristiyan halk;
3. Türkmenler.

Anadolu Selçukluları özellikle şehirleşme faaliyetleriyle Anadolu halkının Türk/İslâm dairesinde bütünleşmelerinde etken oldukları bilinmektedir. Böylece gelişen diğer şehirler yanında özellikle Konya, Aksaray, Niğde, Kayseri ve Sivas İran ve Arap âlimlerinin çekim merkezi oldu. 13. yüzyılda yeni göç dalgalarının

oluşmasında da etken olan bu durum, daha sonraki Timur istilalarının önünden kaçanların yeni dalgalar halinde Anadolu'ya akmalarıyla sonuçlandı. Selçuklu idaresi Anadolu'nun siyasi, sosyal ve ekonomik durumunu önemli ölçüde değiştirdi. Düzene karşı çıkan, kanun ve nizam dairesine girmekte direnen göçebe unsurları denetim altında tutmaya çalıştı. İçteki rakiplerin bertaraf edilmesi ve Bizans ile birlikte yaşama şartlarının olgunlaşması oranında göçebelerin de marjinalleşmesine girişildi, bunun sonucu göçebelerin Selçuklu idaresinden uzaklaşmaları oldu. Bu gelişmeler yerleşik Selçuk elitinin İran-İslâm kültüründe mekân tutmalarıyla güçlendi. Selçuklar sünni-İslâmı korumacılığı altına alırlarken, Türkmenler geleneksel kültür ve heterodoks inanışlarına sadık kaldılar. Yerleşik ve seyyar unsurlar arasındaki karşıtlık, müslümanlar ve hıristiyanlar arasındaki zıddiyetten daha katıydı. Bu durum giderek yerleşik müslümanların hıristiyanlarla daha fazla yaklaşmalarında etken oldu.

Yukarıda belirtilen dört kaynaktan hareketle, buralarda sözü edilen üç grubun değerlendirilmesinde, anlatımda “kendilerinden” ve “ötekilerden” bahsedildiği ve böyle bir ayırım yapılmakta olduğu açığa çıkartılır. İnsanların kafalarındaki resmin kaynaklara aksı, “biz” ve “diğerleri” ayırımı ve bunun kaçınılmaz sonucu olmak üzere bizden olanın “iyi” ve olmayanın “kötü” olarak değerlendirilmesidir (s. 8).

Çalışmada özellikle şu sorulara cevap aranır:

1. Bölgeye damgasını vurmuş, ayniyet kasbetmiş olarak “Rum” nasıl bir rol oynadı?
2. Farklılık, dolayısıyla ayniyet ve ötekileşme kriterleri kaynaklarda nasıl aksetmektedir? Müslim-Hristiyan, Müslim-Türk, Türk-Hristiyan, Şehirli-Taşralı ilişkileri.
3. Dayanışma ve sadakat mensubiyet sınırlarını aşmakta mıdır?
4. Düşünce ve faaliyeti etkileme açısından dinî ve dünyevî farklılıklar ne derecelerde etken olmuştur?
5. İslâmî gruplar içindeki ayrışmalar, farklılıklar.
6. Hıristiyanlığın din olarak oynadığı rol, bunun Hıristiyanlara etkileri: dışlanma; kendi sınırları içine hapsedilme.
7. Dönüşüm süreci nasıl bir rol oynadı? Eskinin yıkılışında yeninin inşası. (s. 9).

Soruların cevaplandırılması, yazarın özellikle vurguladığı üzere her şeyden önce kaynakların doğru okunması ve anlaşılmasıyla bağlantılıdır. Bu da toplumsal örgüyü çözümlenmekten geçmekte, zihniyet ve ortak duygu ve düşünce

dünyasına girmekle başlamaktadır. Zihniyet dünyasının belirlenmesinde halk romanları ve evliya menkıbeleri tarihi eserler kadar önem taşır ve bu çalışmanın da ana kaynakları arasında değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Kaynaklardaki bilgileri değerlendirirken yazarların çevreyle bağlantısını ve yaşam ilintilerini de hesaba katılması gerekeceği açıktır. Halk romanı karakterindeki eserlerin tarih bilinci yaratma amacını taşıdıkları, olayların tarihselliğinin geçerli kaynağı olmaktan ziyade zihniyet tarihinin dışı vuruşu olarak *değerlendirilmesi* gerektiği, Battalnâme türlerinin Anadolu'daki Türk "cihad" mücahidliğinin tebellür ettiği, Anadolu'nun darülharb olarak vurgulandığı eserler olarak değerlendirilmesi gerektiği yazarın isabetle üzerinde durduğu hususlardandır (s. 80).

Bu tür eserlerin hepsi belirli bir algılamayı ve gerçekleri tarihsel olgular olarak takdim ederler, yazarlarının özel durumlarına, muhatap kitlelerinin mesrebine göre kalem oynatırlar. Menakıb ve velayetnâmeler velinin ölümünden sonra kaleme alındıklarından, velinin dünyevi hayatı müritleri tarafından uhrevî bir havaya sokulur, *Şeyhi uçuran müritleridir* sözüne uygun olarak dünün sade insanı zamanla evliyaya dönüşür.

Kaynak sorgulaması yazarın üzerinde durduğu bir diğer konudur. Bu amaçla müellifler ve eserleri tanıtılır. Eserlerin yazılış amaçları ve mesajları belirlenir. Kaynakların çeşitli ve birbirinden farklı muhitlerden doğduğu tesbit edilir. Pek çok noktalardan birbirlerinden ayrılıp farklılık arz ettikleri gösterilir. Bu farklılıkların dil, üslup, tarihsel olayın yorumlanması, şahıslar ve dinî yaklaşımlar açısından kendini göstermekte olduğu vurgulanır. Yine de kaynakların birbiriyle örtüşüklerine dair pek çok yerlerin bulunduğu işaret edilir. İrânî (Persophon) bir muhit aksettirmekte olan Battalnâme ve benzeri kaynakların dışında kalanların şehrli ve sünni İslâm damgası taşıdığı, hepsinin müslümanların elinden çıktığı ve "Rum" kimliği taşıdığı, bunların çoğunlukla hıristiyan olan Anadolu'nun İslâm dünyasının bir parçası haline dönüşmesi aşamasında kaleme alındığı belirtilir. Birbirinden farklı bir telifâtın yekdiğerine olan irtibatı ve alakası *kendi* ve *ötekine* ait tasvirin ve algılamının nasıl yapıldığı aşağıdaki sorular muvacehesinde sorgulanır:

1. Kaynaklar Hıristiyan camiasından İslâm dünyasına dönüşümde bir bütünlük aksettiriyor mu?
2. Kaynaklar yeterli bir açıklıkla Anadolu-İslâm dolayısıyla Rumî bir kimlik arz ediyor mu?
3. Nasıl bir "biz" ve "öteki"ler imajıyla karşılaşılmakta, aidiyyetin veya yabancılığın temel göstergesi nelerdir?

Kaynaklar ve dizin kısmı hariç, tamamı 432 sayfa tutmakta olan genel metin içinde konusu itibarıyla teze müteallik kısım 349-432 sayfaları arasında yer almaktadır. Burada şu kısımlara yer verilmiştir:

1. Giriş (s. 349)
2. Dönüşüm süreci (s. 350-357)
3. Rum bölgesi (s. 357-362)
4. Müslüman kimliği tanımlaması ve Rum'un İslâmlaştırılması (s. 362-380)
5. Hıristiyanlığa karşı takınılan tutum (s. 381-403)
6. Hıristiyanların kendine özgü davranış biçimleri (s. 386-403)
7. Hıristiyanların değerlendirilmesi ve bunların etnik arka planı (s. 403-411)
8. Türklerin tasviri (s. 411-418)
9. İcmal (s. 419-423).

Dr. Şevket Küçük hüseyin'i Anadolu tarihine ışık tutan bu çalışmasından ötürü kutlamaktayız. Ortaya etraflı ve uzun zaman alan yoğun bir çalışmayı gerektiren bir doktora çalışması çıktığına şüphe yoktur. Birincil ve ikincil kaynaklar isabetli olarak tesbit edilmiş ve gerçekten kullanılmış olarak listelerdeki yerlerini almışlardır. Çalışma Anadolu'nun Türk-İslâm göçleri karşısındaki durumunu gözler önüne sermekte, müslüman-hıristiyan karşıtlığının boyutları ve uzlaşma noktalarıyla, göçebe ahalinin aykırı duruşunu yeterli bir açıklıkla gösterebilmekte ve kaynaklar muvacehesinde aydınlatmaktadır. *Rum* kavramı hakkında ve *Rum*'un kim olduğuna dair belki Salih Özbaran'ın, *Bir Osmanlı kimliği: 14. – 17. Yüzyıllarda Rum/Rumî aidiyet ve imgeleri* (İstanbul 2004) adlı eserinden de istifade edilmesi ve literatüre katılması iyi olurdu.

Son zamanlarda bazı genç meslekdaşlarımızın çalışmalarında dipnotlarını su-iistimal ettikleri ve metin ile not arasındaki ölçüyü tutturamayıp, metinden fazla dipnotu kondukları ve çalışmalarının dengesini bozdukları gözlenmektedir. Eskilerin "*haşviyât*" dedikleri -yenilerin ise hiçbir şey demedikleri- böyle bir yola sapmamaya dikkat edilmesi hususunu hararetle tavsiye ederim. Metinden uzun dipnotuna boğulmuş sahifelere atfedilecek olan bir nazar, işaret ettiğim bu zafiyeti gözler önüne serecektir.

Dr. Küçük hüseyin'in bu çalışmasının yakın zamanda Türkçe olarak yayımlanmasını temenni ederim.

Kemal Beydilli